

Community mangrove management in Thailand (Thai language)

Translator: Chalita Bundhuwong

ผู้ความของระบบนิเวศน์: วงจรแห่งความชั่วร้ายสามารถปรับเปลี่ยนมาสู่วงจรแห่งความดีงามได้อย่างไร

(ตัดตอนมาจาก *Eco Tipping Points: How a vicious cycle can become virtuous* โดย Amanda Suutari และ

Gerald Marten ตีพิมพ์ใน *Earth Island Journal, Summer 2007* และใน www.earthisland.org)

เมื่อได้เห็นความอุดมสมบูรณ์ของป่าชายเลนชุมชนที่หมู่บ้านทุ่งตาเซะ แทบไม่น่าเชื่อว่าครั้งหนึ่งป่าชายเลนที่นี่ได้ถูกทำลายไปจนเกือบหมด ชาวบ้านท่านหนึ่งที่เป็นคณะกรรมการป่าชายเลนชุมชนที่นี่เล่าว่า “ครั้งหนึ่งเศรษฐกิจของพวกเราขึ้นอยู่กับปู ปลา และการทำสวนยาง ต่อมารัฐให้สัมปทานพื้นที่แก่เอกชนในการเผาถ่าน จากนั้นป่าชายเลนก็ถูกทำลายลงอย่างรวดเร็ว” การฟื้นฟูป่าชายเลนดูแทบจะเป็นไปไม่ได้ แต่การเปลี่ยนแปลงก็เกิดขึ้นจาก Eco Tipping Points

Eco Tipping Points นำเสนอกระบวนการทัศน์ใหม่ในการฟื้นฟูชุมชนทั้งในแง่สิ่งแวดล้อม ทรัพยากร และสังคม ทั้งนี้ ปัญหาที่เกิดขึ้นกับระบบนิเวศน์ส่วนใหญ่เกิดจากการจัดการแบบแยกส่วน เทคโนโลยีที่ตายตัว และข้อบังคับแบบบนลงล่าง แต่ Eco Tipping Points ชี้ให้เห็นว่าพลังเช่นเดียวกันนี้สามารถช่วยฟื้นฟูและรักษาสิ่งแวดล้อมและสังคมได้เช่นกัน ในบทความนี้จะยกตัวอย่างให้เห็นว่า Eco Tipping Points ทำงานอย่างไรในกรณีป่าชายเลนชุมชนที่จังหวัดตรัง

จากธุรกิจเผาถ่านสู่การเพาะเลี้ยงชายฝั่ง

บ้านทุ่งตาเซะตั้งอยู่ระหว่างลุ่มน้ำปะเหลียนและลุ่มน้ำตรังซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญที่นำน้ำจากเทือกเขาบรรทัดไหลลงสู่ทะเล หมู่บ้านหลายแห่งตั้งเคียงคู่กับแนวป่าชายเลนตามชายฝั่ง ป่าชายเลนเป็นแหล่งสำคัญในการเพาะปลักสัตว์น้ำ อีกทั้งยังเป็นแหล่งผลิตพืชสมุนไพร และวัตถุดิบในการทำบ้านและเครื่องมือประมงพื้นบ้าน

ช่วง 1960s ที่นี้ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก เมื่อรัฐบาลไทยเน้นนโยบายการส่งออกตามแบบอย่างประเทศตะวันตก อุตสาหกรรมเรืออวนลากสามารถเข้ามาบุกกรุกทำประมงในเขตชายฝั่งสองไมล์ทะเลได้อย่างเสรี อวนลากได้ทำลายพื้นทะเล ปะการัง และสัตว์น้ำอย่างรวดเร็วเกินกว่าจะฟื้นตัวได้ทัน ผลเสียได้เกิดขึ้นกับ

ชาวประมงชายฝั่งที่ต้องใช้เวลามากขึ้นในการทำประมงและต้องออกไปจับสัตว์น้ำไกลจากฝั่งมากขึ้น หลายรายต้องใช้เครื่องมือประมงที่ตายล้าง รวมทั้งต้องหาเครื่องมือประมงอื่นๆ ที่มีประสิทธิภาพมากขึ้นมาใช้ ซึ่งล้วนแต่ส่งผลให้จำนวนสัตว์น้ำลดลงอย่างรวดเร็วมากยิ่งขึ้น

ขณะเดียวกันรัฐบาลก็ให้สัมปทานแก่บริษัทเอกชนเพื่อทำด่านจกไม้โกงกาง ป่าชายเลนจึงหมดไปอย่างรวดเร็ว พร้อมๆ กับการหายไปของพืชและสัตว์น้ำชายฝั่งโดยเฉพาะปู ดังนั้นทางเลือกในการดำรงชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านที่นี้จึงลดลงเพราะรายได้จากการประมงลดลง พวกเขาจึงต้องหาทางออกด้วยการเข้าไปเป็นแรงงานรับจ้างในกิจการเผาถ่าน เรืออวนลาก หรือเป็นแรงงานรับจ้างในเมือง เช่น ทำงานในโรงงานปลากระป๋อง รับจ้างกรีดยาง หรือเป็นคนงานก่อสร้าง การอพยพนี้ส่งผลต่อความสุขในครอบครัว หลายรายต้องขายที่ดิน เนื่องจากไม่มีหนทางทำกินที่บ้านตัวเองอีกต่อไป

ยิ่งไปกว่านั้น รัฐบาลและธนาคารได้สนับสนุนการเพาะเลี้ยงกุ้งชายฝั่ง รวมทั้งในพื้นที่ป่าชายเลน การเลี้ยงกุ้งอาจให้กำไรดีในช่วงแรก แต่หลังจากห้าปีเป็นต้นไปผลผลิตที่ได้จะตกต่ำลงมาก นำมาสู่ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและการเป็นหนี้เป็นสินของผู้เลี้ยง

การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น (The positive tip)

คุณพิศิษฐ์ ชาญเสนาะ และคุณเพลินใจ ชาญเสนาะ เป็นนักศึกษาและนักกิจกรรมที่ทำงานส่งเสริมประชาธิปไตยมาโดยตลอด หลังจากจบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยขอนแก่น ทั้งสองเข้าทำงานด้านการพัฒนาชนบทและสิทธิผู้ใช้แรงงาน ต่อมาในปี พ.ศ. 2528 ทั้งสองได้ย้ายมาอยู่ที่จังหวัดตรังซึ่งเป็นบ้านเกิดของคุณเพลินใจ และได้ก่อตั้งสมาคมหยาดฝนขึ้นเพื่อช่วยเหลือชาวบ้านที่อยู่ตามริมชายฝั่งทะเล ในขณะนั้นชาวบ้านในจังหวัดตรังตกอยู่ในวงจรของความยากจน การถูกจำกัดทางสังคม และความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศน์

สมาคมหยาดฝนใช้เวลาเกือบหนึ่งปีในการพูดคุยแลกเปลี่ยนความเห็นกับชาวบ้านที่บ้านแหลมมะขาม และทำงานอย่างหนักเพื่อให้ได้ความไว้วางใจจากชาวบ้าน สมาคมหยาดฝนต้องการให้ชาวบ้านเข้าใจถึงปัญหาวิกฤติต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับตน คุณพิศิษฐ์และคุณเพลินใจบอกว่า การพูดคุยแลกเปลี่ยนนี้ได้ผลดีกว่าการบรรยายให้ชาวบ้านฟัง พวกเขาบอกว่า “เราไม่สามารถเข้าไปในหมู่บ้านแล้วบอกชาวบ้านว่าสัตว์น้ำกำลังจะหมดไป หรือบอกว่าพวกเขาจะต้องรักษาป่า แบบนั้นแบบนี้ เราต้องระวังสิ่งนี้” เมื่อโครงการหลายอย่างของสมาคมหยาดฝน อาทิ กลุ่มออมทรัพย์ การขุดบ่อน้ำ และโครงการพัฒนาอื่นๆ เริ่มประสบความสำเร็จมากขึ้น สมาคมหยาดฝนก็ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านอย่างเต็มที่

จากการชาวบ้านที่ได้ประชุมแลกเปลี่ยนร่วมกับสมาคมหยาดฝนหลายครั้ง พวกเขาเริ่มพัฒนาความคิดในการฟื้นฟูป่าชายเลนเสื่อมโทรมบริเวณบ้านแหลมมะขามและบ้านทุ่งตาเซ๊ะ แต่เนื่องจากที่ดินป่าชายเลนเป็นของรัฐ สมาคมหยาดฝนจึงต้องประสานงานกับหน่วยงานรัฐในระดับจังหวัดในริเริ่มโครงการป่าชายเลนชุมชน ซึ่งถือเป็นป่าชายเลนชุมชนแห่งแรกของประเทศไทย ครอบคลุมพื้นที่ 95 เอเคอร์ในช่วงแรก และขยายเป็น 235 เอเคอร์ในเวลาต่อมา โดยรวมกับพื้นที่อนุรักษ์ห้วยทะเลด้วย

ต่อมาได้เกิดเครือข่ายระดับหมู่บ้านในการจัดการป่าชุมชนขึ้น ป่าชุมชนนี้อนุญาตให้ชุมชนใช้ประโยชน์จากบางส่วนจากป่าได้ ทำให้ชุมชนมีแรงจูงใจในการร่วมกิจกรรมรักษาป่าชุมชนมากขึ้น พวกเขาป้องกันไม่ให้มีการเลี้ยงกุ้งในป่าชายเลน จัดตั้งเขตห้ามจับปลา ไม่สนับสนุนการใช้ยาเบื่อและระเบิด และห้ามการใช้จวนรุน พวกเขาปลูกป่าเพิ่มเติมในบางจุด รวมทั้งปลูกห้วยทะเลแถบบ้านเจ้าไหมด้วย

ความพยายามของพวกเขาประสบความสำเร็จเนื่องจากการกลับมาของสัตว์น้ำต่างๆ ที่เคยหายไป สิ่งนี้สร้างแรงบันดาลใจให้กับชาวบ้านในการทำงานอนุรักษ์ต่อไป การกลับมาของพญานทำให้หน่วยงานรัฐหันมาให้ความสำคัญกับการปกป้องแหล่งห้วยทะเลมากขึ้น

วงจรและการพลิกกลับ (Cycles and tipping points)

การเกิดขึ้นของป่าชายเลนชุมชนคือ ecotipping points ซึ่งเปลี่ยนชุมชนท้องถิ่นและสิ่งแวดล้อมจากวงจรแห่งความเลวร้ายมาสู่วงจรแห่งความดีงาม หรือปรับเปลี่ยนจากการทำลายล้างมาสู่การฟื้นฟู ทั้งวงจรแห่งความ

เลวร้าย (vicious cycle) และวงจรแห่งความดีงาม(virtuous cycle) ต่างก็เป็น feedback loops เป็นวงจรของเหตุและผล ซึ่งเป็นหัวใจของ ecotipping points

ในวงจรด้านลบ (Negative tip) เนื่องจากป่าชายเลนถูกทำลาย สัตว์น้ำจึงลดลง ดังนั้นชาวประมงจึงต้องทำงานหนักมากขึ้นเพื่อจับสัตว์น้ำ ซึ่งก็ยิ่งทำให้ปริมาณสัตว์น้ำลดลงมากไปอีก พวกเขาจึงตกอยู่ในวงจรแห่งความชั่วร้ายของความเสื่อมโทรมลงของทรัพยากร และเร่งการแข่งขันในการทำประมง

หลังจากวงจรในด้านบวก (positive tip) เกิดขึ้น ทรัพยากรประมงเริ่มฟื้นตัว จากการศึกษาชาวบ้านจำนวน 500 ครอบครัว พบว่า ในปี พ.ศ. 2534-2537 ชาวบ้านสามารถจับสัตว์ได้เพิ่มขึ้น 40% โดยชาวประมงใช้เวลาในการออกทะเลน้อยลงสัปดาห์ละ 3-4 ชั่วโมง แต่มีรายได้เพิ่มขึ้นราว 200% โดยปราศจากการใช้ระเบิดหรืออวนรุน การทำประมงแบบเข้มข้นที่น้อยลงนี้ทำให้สัตว์น้ำมีโอกาสฟื้นตัวอย่างเร็วและการประมงชายฝั่งก็สามารถกลับมาเป็นอาชีพหลักของชาวบ้าน ได้อีกครั้ง

การฟื้นตัวของการประมงชายฝั่งก่อให้เกิดวงจรแห่งความดีงาม รายได้ที่ดีขึ้นจากการประมงทำให้ความจำเป็นในการอพยพเพื่อไปทำงานนอกหมู่บ้านมีน้อยลง และแทนที่จะอยู่ในวงจรของการทำลายล้าง ชาวบ้านได้กลับมาอยู่ในวงจรของการอนุรักษ์เนื่องจากแรงจูงทางเศรษฐกิจในการอนุรักษ์ป่าชายเลนที่มีมากกว่าแรงจูงใจในการทำลาย

นอกจากนั้นความต้องการในการลงทุนเพื่ออนาคตและความรู้สึกเป็นเจ้าของทรัพยากรจูงใจให้ชาวบ้านกล้าเผชิญหน้ากับเรืออวนลาก และได้ทำการลobbีรัฐบาลในการบังคับใช้กฎหมายเพื่อมิให้มีการทำประมงอวนลากในเขตสองไมล์ทะเล นอกจากนี้ชาวบ้านที่ขายที่ดินให้แก่ผู้ลงทุนทำรีสอร์ทที่มีจำนวนน้อยลง การฟื้นตัวของป่ายังก่อให้เกิดโซนนิ่งในการจำกัดพื้นที่เพาะเลี้ยงกุ้งชายฝั่งโดยให้ทำได้เฉพาะนอกพื้นที่ป่าชายเลนเท่านั้น

ป่าชายเลนชุมชนเริ่มต้นจากจุดเล็กๆ จากนั้นก็นำมาสู่วงจรที่ดีงาม ขณะนี้มีป่าชายเลนชุมชนเกิดขึ้นราวสิบแห่ง และมีเขตอนุรักษ์ห้วยทะเลและพูนสี่แห่งในอำเภอนี้ รวมเนื้อที่ 50 ตารางไมล์ ขณะเดียวกันสมาคมหยาดฝนก็ขยายไปทำงานใน 60 หมู่บ้าน ในเขต 3 ตำบล ท่ามกลางการเติบโตของเครือข่ายรากหญ้า สมาคมหยาดฝนได้ผลักดันเชิงนโยบายทั้งในระดับประเทศและนานาชาติ ลobbีเพื่อให้เกิดกฎหมายในการรักษาป่าที่เข้มแข็ง รวมทั้งรณรงค์และประสานงานเพื่อหยุดยั้งฟาร์มเลี้ยงกุ้ง นอกจากนี้คุณเพลินใจก็กำลังเริ่มต้นทำงานกับชาวบ้านในเขตตอนกลางและตอนต้นของกลุ่มน้ำอันจะเป็นการทำงานที่ครอบคลุมทั้งระบบนิเวศ